

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

A VERSMONDÓ FELKÉSZÜL

lírai költészet – interpretáció – előadóművészet

doktori értekezés tézisei

Zoltán Áron

2022.

Témavezető:

Karsai György, egyetemi tanár

A doktori dolgozat felépítése

Értekezésemben a posztmodern utáni korszak versmondójának feladatát, lehetőségeit, eszközeit és gyakorlatának egyes elemeit vizsgálom, három nagy egységbe foglalva.

I. A versmondás fogalma és történeti háttere

A történeti bevezető során a lírai költészet és a versmondás ősi eredetére fektettem a hangsúlyt, kiegészítve Dr. Némethné Böhm Edit, MTA doktora *A magyar versszavalás története* címmel megjelent kutatásait, mely során a versmondás hazai történetét járja végig kimerítő pontossággal. Történeti kutatásaimhoz tartoznak azon korábbi tanulmányaim, amelyeket értekezésem mellékleteiben is közre adok, és amelyekben interjúk, előadáselemzések, kritikák és saját tapasztalatok alapján foglalom össze Ascher Oszkár, Mensáros László, Gáti József, Bálint András, Jordán Tamás, Hegedűs D. Géza és Fodor Tamás versmondáselméleti gondolatait, módszertanát.

A fogalmi tisztázás során sorvezetőm sok más idézett tanulmány és a már említett Böhm Edit munkái mellett Wacha Imre kommunikációelmélete, Székely György színjáték-tipológiája, Simon Gábor kognitív lírapoétikája valamint Erika Fischer-Lichte performativitás-elmélete.

II. A versmondás elmélete

Dolgozatom második nagy alegységében versmondáselméleti kutatásaim és gyakorlati tapasztalataim alapján az első alegységben rögzített történeti előzmények és fogalmak alkalmazásával foglalom össze saját versmondáselméleti gondolataimat. Ebben a részben alkalmazom leginkább az alcímben megjelölt lírai költészet – interpretáció – előadóművészet fogalmi hármast.

Először kibontom a magyar versmondástörténet nagy alakjainak gondolatait, valamint a huszadik század irodalomelméleti fordulatainak jelentős alkotóinak tanulmányait is integráló ars poeticámat.

Utána pedagógiai tapasztalataim, a nagy múltú Összpróba tábor, valamint a SztalkerSuli keretein belül meghirdetett versmondás-kurzusok tapasztalatai alapján összegzem előadóművészi szempontú verselemzés-módszertani tapasztalataimat.

Végül a korábbi fejezetek példáit felhasználva, és Erika Fischer-Lichte performativitás elméletét alkalmazva újfajta megközelítésben mutatom be az előadóművész gyakorlati munkáját a versmondás során.

III. A versmondás gyakorlata

Az utolsó nagy alegységben doktori műalkotásom, a 2018-ban bemutatott *Szívlapát – részvételi versszínház* előadás részletes elemzésén keresztül mutatom be a történeti előzmények során megvilágított ősi funkció XXI. századi körülményekre adaptált, gyakorlati megvalósítását. Az előadás mozaikszerű felépítményében a korábban rögzített elméleti kutatások gyakorlati megvalósulását elemzem a huszonhét különböző résztvevővel, különböző változó helyszíneken megtartott alkalom tapasztalatai alapján.

A kutatás eredményei

A költészet ősi eredete és hozzá mérten a versmondás ősi eredetének, történeti és szocio-biológiai (koevolúciós) vizsgálata során a következő tanulságokat vonom le. A versmondó feladata nem pusztán a hagyományos szövegek hű ismételtetése, hanem azoknak értelmezése, és a közösség jelen idejű problémái, legfőbb kérdéskörei mentén való aktualizálása, szerkesztése, az előadás mint esemény résztvevői számára leginkább figyelemfelkeltő, közös gondolkodásra készítő előadói formába rendezése. Az írásbeliség és szóbeliség egyensúlya érzékeny, és változó társadalmi folyamatok függvénye. Az írott kommunikáció, a betűkultúra egyre hangsúlyosabbá válása, és annak iskolai oktatásban (és az élet minden más területén) betöltött egyre nagyobb szerepe a szóbeli kommunikáció jelentőségének csökkenését jelenti, ennek ellensúlyozásaképpen kiemelten fontossá válik a versmondó munkája.

A költészet és a versmondás, illetve a mindkettő alapját képező poétikus nyelv kialakulásának koevolúciós okai az egyén belső világa és a külvilág közti rituális kapcsolódásban gyökereznek. Az elmélet alapját az képezi, hogy a líraiság azonosítja a valóságot az azt leképező hangokkal, szavakkal, mondatokkal (szó-mágia), a valóság verbális miniatűrjét alkotva meg. A költő a nyelvi konstrukciókon alapuló poétikai eszközök segítségével teremt *elengedettebb éber állapotot*, és így juttatja a befogadót *a hétköznapi*

nyelv számára hozzáférhetetlen titkok birtokába.¹ A szimbólumok születésének tere ez, ahol a szimbólumok a rituális eszközök alkalmazásával olyan *interszubjektív horizonton* születnek meg, ahol a befogadó számára is érzékletessé, átélhetővé, szubjektív élményhez köthetővé válnak.²

Gyakorlati példákban gazdag versmondáseleméleti kutatásom tanulságaképpen megállapítom, hogy a versmondás alkotómunka, mely során beszédmű születik egy költői nyelven megfogalmazott írott mű alapján, melynek költőiségét önnön befejezetlensége okozza (*funkcióteljesség elve*).³ A versmondó saját lét-anyagának felhasználásával a közönséggel közösen autopoetikus műalkotást hoz létre, melynek alapja és célja a kollektív, rituális összekapcsolódás, a közösen átélt élmény, közös nézőpont megvalósítására törekvés, az *immanens én transzcendálása*.⁴

A lírai megnyilatkozás implicit célja a nyelvi kommunikáció lehetőségének bővítése, határainak feszegetése, a dialógus és a kifejezés – a szubjektum tapasztalatainak megosztására rendelkezésre álló – lehetőségeinek bővítése. A lírai költemény saját törvényszerűségei szerint építi saját funkcióját, a befogadó részvételével. Végső formája tehát a befogadó szubjektumától függ, akinek „nincs történelme, életrajza, vagy lelki alkata, pusztán az a valaki, aki egybegyűjti mindazon nyomokat, amelyekből a mű összeáll.”⁵ Így a lírai mű a művészet kultúrákon – és hatalmi rendszereken – átívelő szabadságának zálogává válik.

Értekezésem tanulsága, hogy a versmondó a lírapoétikai eszközök és állványzatépítő struktúrák fentebb vázolt kognitív befogadási hatásmechanizmusát képes művészetére adaptálni, a versmondás közben nem pusztán saját heurisztikus értelmezését továbbítva naiv (öncélú) módon a vers valódi értelmeként, hanem a művet annak sokszínűségével, szabad asszociációs rendszereivel, személyességével és interszubjektivitásával együtt megvalósítva.

A versmondás során ideális esetben performatív módon megvalósul az, amit a vers szövege fogalmi-formai szinten körüljár. Ebben segít a lírapoétikai eszközök, állványzatépítő struktúrák előadóművészi adaptációja. Ezek közé tartozik például a nyelvi eszközök hiányos alkalmazása (*paradoxon, koherencia, deixis*), a (*posztumusz* vagy *akut*) *dezorientáció*⁶, melynek feloldása a versmondás során az előadó és közönsége közti performatív jelenlét szintjén történik meg, vagy a *lírai idő*, amely a szubjektív idő tapasztalatát modellálja

¹ Fónagy Iván: *A költői nyelvről*. Corvina Kiadó, Budapest, 1999. 491–492.

² Simon Gábor: *Bevezetés a kognitív lírapoétikába*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2016.

³ Eugenio Coseriu: *Thesen zum Thema „Sprache und Dichtung”*. in: Wolf-Dieter Stempel, Wilhelm Fink Verlag (szerk.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München, 1971. 183–188.

⁴ Simon i.m. 252.

⁵ Roland Barthes: *A szerző halála*. (ford. Babarczy Eszter), in: Roland Barthes: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 50–55. 55.

⁶ Simon i.m. 83–88.

(múltbeli emlékeket és jövőre irányuló feltételezéseket egyaránt magába foglaló jelen idejű tapasztalat). De ide tartozik a versritmus is. Az előadó és közönség kapcsolatának ritmikus beállítottságát kihasználva a versmondó a vers ritmusának segítségével a megismerő elme legelemibb műveletei szintjén, közvetlenül fejt ki hatást, és ezáltal a sűrített lírai világtapasztalat megértésében e világtapasztalat *közössé és kölcsönössé tételével* segíti a befogadás folyamatát.⁷

A *lírai én* megteremtése az egyik legösszetettebb lírapoétikai eszköz, amely komoly kihívások elé állítja a versmondót. Egy olyan fiktív, szellemi síkon létező alanyról beszélhetünk a líraiság esetében, amelynek helyzete, ideje, személyisége, lelkiállapota, élettapasztalata a lírapoétikai eszközök segítségével mint a költő-feladó által kódolt, szándékos hiány fogalmazódik meg, mely hiány kitöltése során a befogadó képzeletének köszönhetően válik a versmondótól független entitássá (*kontextuális fordulópont*). A lírai én matériája a lírai költemény koherens nyelvi megfogalmazása, szubjektuma pedig a mindenkori befogadó *transzcendens énje*. Ez éppen annyira megengedi a versmondó szubjektumának meghatározható (fiktív) helyzetben való egy lehetséges állapotát, mint egy tőle független entitást. A költő poétikai manipulációjához hasonlóan az előadó is saját szólamaként tolmácsolja a művet – tehát úgy tesz, mintha számára tapasztalati síkon is megformálna a műben megszólaló entitás és a megszólalás *szimulált/imaginárius kontextusa*⁸ –, melynek ellentmondásossága inkoherenciaként jelentkezik a befogadó részéről. Ennek az inkoherenciának feloldása kíséri a lírai beszédmű szubjektív befogadási folyamatát, amely során a közönség mint befogadó saját benső világából merítve kell, hogy kiegészítse a hiányzó részeket.

E folyamat a versmondás során az előadó és közönség együttes jelenléte során performatív módon valósul meg, melynek kulcsfogalma az *autopoetikus feedback-szalag*.⁹ Az az anyagiság, amelynek a jelenlévőket magába olvasztó esemény részeseként az azonos térben és időben jelen lévő *társ-szubjektumok* egyformán létrehozói és befogadói is egyszerre.¹⁰ Az élőben megvalósuló versmondás mint performatív aktus esetében a versmondás artefaktumát tehát nem a lírai mű, hanem a versmondó és közönsége által közösen létrehozott jelen idejű, a résztvevők által az esemény pillanatában tapasztalt feedback-szalag alkotja, amelynek létrehozója nem a költő, és nem is a versmondó önmagában, hanem a versmondó és közönségének közössége.

⁷ Simon G. i.m. 94–95.

⁸ Simon G. i.m. 85.

⁹ Erika Fischer-Lichte: *A performativitás esztétikája*. (ford: Kiss Gabriella). Balassi Kiadó, Budapest, 2009.

¹⁰ Fischer-Lichte i.m. 17.

A versmondás minden egyes ismétlése során az előadó a közönséggel való kapcsolódás által – akár szándéka ellenére is – alakítja, megváltoztatja művét, új *első végleges formát* hozva létre.¹¹ A versmondás kommunikációs helyzete zárt körként írható le, amelyben a közönség egyes tagjai által szubjektív módon megvalósuló lírai én és annak szólamának kialakításában nem pusztán saját befogadói részvétele, hanem a versmondón keresztül az előadó és közönségének közös jelenléte, kapcsolódásuk minőségének befolyásoló tényezője is alakíthatja. A versmondó feladata ehhez mérten nem pusztán a vers szövegének és jelentésének megtanulása és értő elmondása, hanem a vers által elindított lelki folyamatok útjában álló akadályok eltávolítása, a közönséggel való aktív kapcsolat folyamatos reflektálttá tétele előadóművészi eszközökkel.

A versmondó teste önmagát jelenti, a versre összpontosító játékost, ehhez mérten eszközei közé tartozik a vers szövegének alapos ismeretén, a kimunkált, könnyedén alkalmazható beszédtechnikán felül saját jelenlétének jelen idejű alakítása is a közönséggel folytatott párbeszéd részeseként. A nyitottság és a segítő véletlenek alkalmazása az egyik legnagyobb lehetőség a versmondás közben. A közönség tagjai érzékelik a versmondó *szokatlanul intenzív jelen idejű létét*, ami arra készíti őket, hogy saját maguk jelen idejű létét is különösen intenzívnek érezzék.¹²

Doktori műalkotásom tapasztalatai

- Az objektivista szemléletű pedagógia csak súlyos kompromisszumok árán alkalmazható a lírabefogadás átadására. A kortárs lírapoétika egyik legfontosabb eleme a befogadó tevékeny értelemképző szubjektumként való részvétele.
- A költészet iránt érzett – jellemzően a történeti-filológiai alapokon nyugvó irodalomoktatásból eredő – *ijedt tisztelet* oldása különösen az iskolai csoporttal látogatott verselőadások esetében jelenthet problémát. Erre a kortárs költemények bemutatását találtuk megfelelő válasznak, és azt a sokszor meghökkenítő élményt, amelyet azok nyelvezete és tematikája az (közép)iskolai tananyagban szereplő művekhez képest okozhat.

¹¹ Gáti József: *A versmondás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 75.

¹² Fischer-Lichte i.m. 134–137.

- A költészet megismerése és a befogadás fejlesztése performatív úton érhető el (elsősorban a kortárs költészetten keresztül), szemben a pozitivista, történeti jellegű irodalomoktatással.
- Az interakció folyamatos fenntartása, a részvételiség – az előadások tapasztalatai szerint is – jelentős módon megkönnyíti a versmondás-befogadást segítő előadó és közönsége közötti interszubjektív kapcsolódás létrejöttét. Az előadónak a sérülékeny gondolatívet úgy kell végig járnia a versmondás során, hogy közben a legszélsőségesebb improvizációra is nyitottnak kell maradnia a partnerjátékossá váló közönség irányából.
- Versmondó és befogadó nézőpontja a versben megszólaló szubjektum szempontjából felcserélhetővé válik. A lírai költemények által megvalósuló interszubjektív kapcsolódás lehetősége nem az irodalmi szövegek anyagszerűségében rejlik, hanem a személyes, jelen idejű befogadásban, a jelenlétben.

A témával kapcsolatos egyéb, korábbi publikációk, alkotások listája

Bevezetés az előadóművészi verselemzés módszertanába

Tanulmány a *SZITU kötet 2019* tanulmánykötetben, Eötvös József Collegium, Budapest, 2020. ISBN 978-615-589-736-8 MTMT azonosító: 31837077

A versmondó benső világa

Tanulmány a *X. JUBILEUMI INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORANDUSZ KONFERENCIA 2021* című tanulmánykötetben, Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs, 2022. ISBN 978-963-429-819-9 MTMT azonosító: 32746060

Madárka sír, madárka örül...

Weöres Sándor filozofikus lírai költeményeiből összeállított előadás, melyet Zsigmond Emőke színművész és Kovács Adrián zeneszerző-zongorista közreműködésével mutattunk be 2015-ben az Ódry Színpadon.

A színész harmonizál. Weöres Sándor költészetének és gondolkodásmódjának színpadi megközelítése egy tervezett kamaraszínházi újcirkusz előadás formájában. Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2015. (szakdolgozat)

VerShaker

Költészet témájú kulturális marketingprogram 2020. április 11-étől folyamatosan. A VerShaker YouTube-csatornáján videósorozatokat jelentetek meg, átlagosan 40-50 perc hosszúságú videókkal, melyekben ismert színművészek előadásában hangzik el egy-egy általuk választott, aktuálisan számukra sokat jelentő vers, a stúdióbeszélgetés keretében elemezve.